

15de Stoutenburglezing.
Gegeven op 14 oktober 2012 op uitnodiging van de
Stoutenburgacademie van het Franciscaans Milieuproject.

Transitie, veerkracht en spiritualiteit

- Rudy Dhont

Twee gebeurtenissen

Het moet najaar 2008 geweest zijn. Ik lig in bed. De wekkerradio brengt het verbijsterende nieuws: we staan aan de rand van een wereldwijde recessie. We dreigen namelijk onder de 3% groei te zakken. Het maakt me klaarwakker. Onder de nul zakken, dat klinkt niet goed. Maar onder de 3%?? Waarom moeten we groeien om overeind te blijven?

Enkele uren later sta ik voor de klas in de economische hogeschool. We beginnen te cijferen. Zelfs met deze 'minimale' 3% groei, maken – met de huidige levensverwachting – sommige van mijn studenten nog de verachtvoudiging mee van de wereldeconomie. De zo begeerde groei smaakt wrang als we kijken hoe onze planetaire ecologie ervoor staat en hoe het zit met onze sociale draagkracht. We groeien ons te pletter.

Het is juni 2011. Ik zit al sinds zonsopgang op deze plek aan de rivier. Geen boek, geen uurwerk, geen telefoon, geen muziek. Alleen de afspraak met mezelf dat ik op deze plek blijf tot het donker wordt. Dat is ongeveer 16 uur. In de late namiddag gebeurt het: ik zak weg in het grote Web van Bestaan.

Ik lees even uit het dagboek dat ik bijhoud voor dit soort solo's.

*"De dag heeft mijn denken opgeslokt.
Ik sta rechtop en kijk, mijn wandelschoenen diep in de oeversmodder gezogen.
Bewegingloos.*

*Minutenlang. Een kwartier. Een halfuur.
Ik ben een levend starend standbeeld.
Er is geen enkel stuk van mezelf dat ik zie.
Ik zie.
Ik zie de rivier, ik zie de andere oever, ik zie de heuvels erachter.*

*Ineens ben ik weg. Ik verdwijn.
Ik ben enkel ogen.
Ik ben het landschap dat naar zichzelf kijkt, dat zichzelf waarneemt.
Dat zich evolutionair plots van zichzelf bewust wordt.
Ik ben niets anders dan de ogen van deze plek.”
(eigen dagboek – juni 2011)*

Inleidend overzicht

Ik wil vandaag met jullie enkele gedachten delen 'tussen deze twee gebeurtenissen in'. We beginnen met even te kijken naar de noodzaak tot verandering, om vervolgens in te gaan op de vraag hoe we moeten antwoorden op de grote uitdagingen. Daar bekijken we ook wat er zo typisch is aan het *transition towns*-model als antwoord op die uitdagingen. In een volgende stap proberen we te zien hoe anders het is als mensen door een veerkrachtbril naar de werkelijkheid kijken. Enkele zoek- en leerlessen brengen me uiteindelijk tot mijn laatste punt: over spiritueel zijn of 'niet meer zijn'.

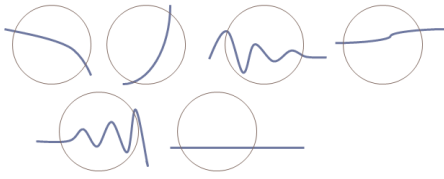
Achter de paar gedachten die ik met jullie wil delen zit een veel groter verhaal. Al een kleine tien jaar (maar in zekere zin ook al veel langer) ben ik er voor het grootste deel van mijn tijd mee bezig: aandachtig rondkijken en luisteren, om te begrijpen wat ons overkomt op deze knik in de geschiedenis. Om te begrijpen ook waar we naartoe moeten. Op die manier ben ik een labyrint aan het wandelen.

Ik was dan ook aangenaam verrast dat we met zijn allen hier op een fysiek labyrint zitten. Misschien heb je het niet gemerkt, maar op de vloer van de zaal is een labyrint aangebracht.

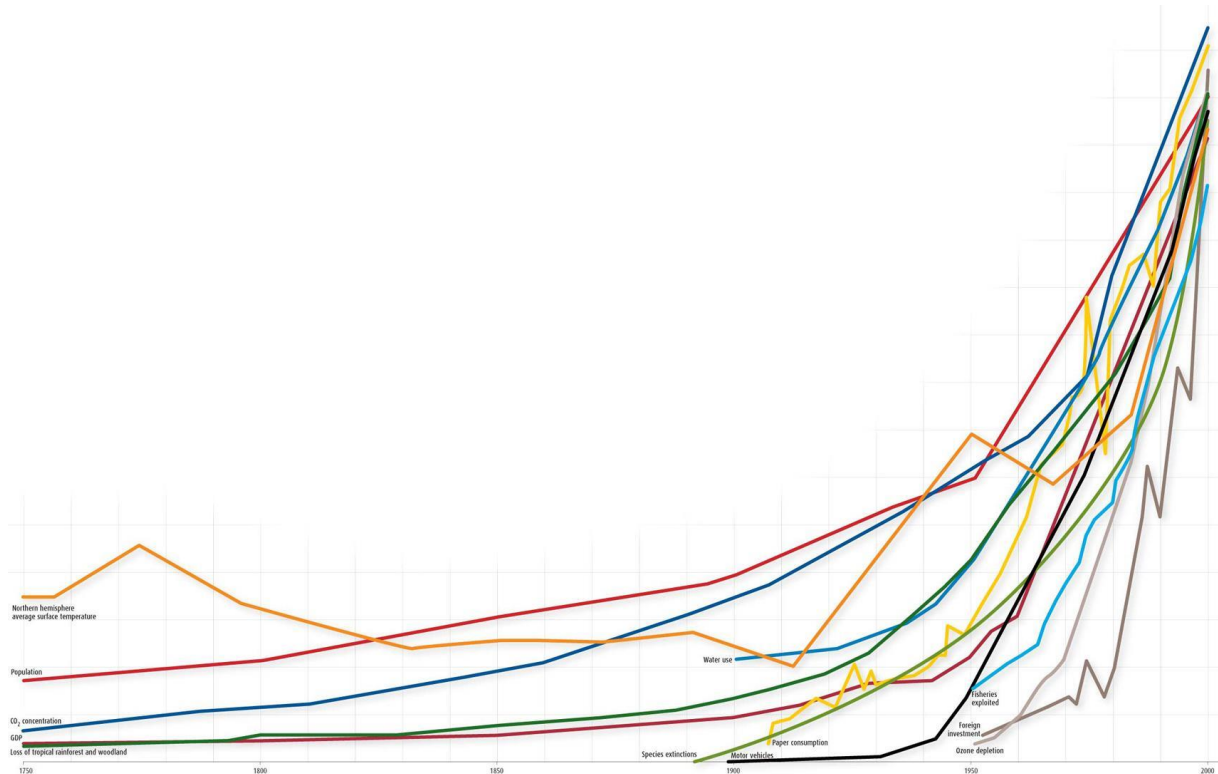
De noodzaak van verandering

Veranderen of verandering ondergaan. Dat is zowat mijn inschatting van de situatie waarin we ons bevinden, en ik deel die allicht met veel bezorgde mensen. Eén en ander kan zo niet verder, of we dat nu prettig vinden of niet. Of we daar nu klaar voor zijn of niet.

Mensen, economieën, gemeenschappen, landschappen, kruidenierszaken, scholen, organisaties, het Franciscaans Milieuproject hier in Stoutenburg, ... het zijn allemaal systemen. Systemen kunnen van alles doen. Ze kunnen allerlei dynamieken vertonen, zoals je op de figuur ziet.

Maar er is één dynamiek die bij een systeemdenker of systeemobservator onmiddellijk het alarm doet afgaan: de exponentiële groei. Deze dus.

Voor de systeemdenker die ik probeer te zijn, betekent deze lijn dat het grondig misgaat. Of het nu gaat om waterverbruik, papierconsumptie, het aantal auto's op deze planeet, de hoeveelheid CO₂ in de atmosfeer, het aantal buitenlandse investeringen of het BNP... de exponentiële groei betekent dat het systeem in overdrive gaat. Het komt terecht in een soort zelfdestructieve *runaway*-modus: het systeem is alle remmen kwijt en jaagt zichzelf aan tot het onhoudbaar wordt.

Toch even opletten. In de bestuurskamer van transnationale ondernemingen en zeker van financiële concerns betekent deze lijn het omgekeerde: het gaat grondig goed. De meeste politici sluiten zich hierbij aan. Als de interest op mijn spaarboekje dat doet, vind ik trouwens ook dat het grondig goed gaat.

Maar de tekenen van overdrive zijn ondertussen genoegzaam duidelijk. Ik haal daartoe even het grote drietal aan dat jammergenoeg niet zo vaak ook in zijn onderlinge samenhang bekeken wordt: klimaat, energie en geld.

We moeten ons hier tot een notendop beperken, maar in die notendop is dit wat gebeurt. Klimaatverandering. Het is een vaststelling van de wetenschappelijke gemeenschap en van inheemse volkeren dat er zich een klimaatverandering voordoet die zich buiten de (gekende) natuurlijke corridors beweegt. Het is een door de mens aangejaagde verandering die vooral te wijten is aan het aanwenden van fossiele brandstoffen in een zich verder globaliserend industrieel groeimodel. Het doet ons vrezen voor runaway scenario's en heeft (mogelijks) adembenemende gevolgen voor de hele ecologie van het bestaan. Waartoe wij behoren. Dat is hier allicht wel duidelijk, maar dat is niet overal zo.

Piekolie. Dit is het terrein van de *ex-olieinsiders*: mensen die de olie-industrie van binnenuit kennen en nu – vanuit een blik op het totaalplaatje – aan de alarmbel trekken. We zitten vast in een totale systeemafhankelijkheid van goedkope fossiele brandstoffen. Met piekproductie van gas en steenkool in het vooruitzicht, en voor olie misschien reeds achter de rug, gaan we een tijd tegemoet waarin de *flow* of beschikbaarheid van deze fossiele brandstoffen afneemt. Terwijl we er wereldwijd voor ongeveer vier vijfde van de totale primaire energie op draaien, er geen netto-alternatieven zijn op de schaal nodig, en we voor het overeind blijven van ons systeem toch moeten groeien.

Geld. Een ingewikkelde zaak. Wat ons overkomt is volgens mij dit: ons geldsysteem implodeert als virtuele turbo (maar reële aanjager) van een industriële groeisamenleving. Steeds meer geld wordt als schuld in het leven geroepen. Voornamelijk privé-banken creëren – eigenlijk de facto uit het niets – geld dat aan hen moet terugbetaald worden. En dat met rente aan hen moet terugbetaald worden. Op die manier wordt de reële economie dubbel aangejaagd: er moet steeds meer economische activiteit ontplooid worden om de schulden (aan de volgende generaties) af te betalen. Daar bovenop – parasiterend – bevindt zich een losgeslagen financieel-monetaire economie waar via ingewikkelde constructies en speculatie geld geld maakt. En dat zich *in times of trouble* voedt met (belasting)geld uit reële economieën en de bestaanszekerheid van concrete mensen.

Hier hebben we meteen de levensgrote paradox, of beter: de *catch 22* waarin we ons bevinden. *To keep going we must keep growing*. Maar als we blijven groeien, dan groeien we tot buiten de draagkracht van de sociale en ecologische systemen waar we deel van uitmaken – onze samenlevingen zeg maar. Alles wijst er trouwens op dat we die draagkracht volop op de proef stellen, en het is maar de vraag hoe lang we op dit punt in het rood kunnen blijven. Maar als we niet groeien, dan betekent dat minder consumptie, minder productie, minder werkgelegenheid, minder overheidsinkomsten, enz... In principe is dat goed voor onze ecologie – de 'echte' grond van ons bestaan. Voor onze moderne huishoudkunde ligt dat echter anders: daar hebben we die grond van ons bestaan ingeruild voor productie, consumptie en geld. En als dat systeem begint te stotteren is de ravage, via domino-effecten, eveneens ronduit verwoestend.

Het lijkt wel kiezen tussen de pest en de cholera. Al mogen we daarbij niet vergeten dat er met ecologische systemen niet echt te onderhandelen valt en dat de economische inrichting van een samenleving een kwestie van keuzes is. En dat er dus ook voor alternatieven kan gekozen worden.

De *catch 22* is trouwens typisch één van die situaties die op een ander niveau een oplossing moeten krijgen. Misschien is dat het niveau van het laatste deel van mijn lezing.

Proberen verstaan wat ons overkomt

Het gebeurt wel eens in de colleges dat studenten naar adem moeten happen als we deze uitdagingen uitgebreid onder de loep nemen. Maar we kunnen niet anders.

Als we willen antwoorden op deze uitdagingen, moeten we begrijpen waar het schoentje precies knelt, anders krijgen we gewoon meer van hetzelfde. Een term als alternatief helpt ons niet vooruit als we niet grondig begrijpen waarvoor dat alternatief dan wel alternatief is.

Neem nu alternatieve brandstoffen, of alternatieve vormen van energie. We kunnen toch niet menen dat we naar alternatieven moeten zoeken om ons huidig systeem aan te drijven: dat verandert niets aan onze *catch 22*. We hebben een alternatief verhaal of een alternatief systeem nodig: een ander dan een fossiel aangedreven industrieel-financieel groeimodel. En allicht zullen alternatieve vormen van energie daar een plaats in hebben: als deel van een ander verhaal dus.

En dan nog vraag ik mij af waarom mensen bij zonne-energie aan fotovoltaïsche panelen denken, en niet aan bomen. En bij een mobiliteitscrisis lijkt het voor de hand te liggen dat we nog meer mobiliteit proberen te organiseren, in plaats van het omgekeerde. Zo'n dingen doen de vraag rijzen of we wel voldoende buiten de vertrouwde doosjes durven denken. Overigens veel moeilijker dan vaak gedacht.

De 'grote antwoorden' van de voorbije 25 jaar

Hoe antwoorden op de uitdagingen? Laten we even kijken naar een aantal van de concepten die de grote antwoorden van de voorbije 25 jaar gevormd hebben. Dat lijkt theoretisch, en sommige mensen zullen allicht vinden dat dat er allemaal niet toe doen en dat we gewoon aan de slag moeten.

Maar er is niets zo praktisch als een goede theorie. En 'gewoon aan de slag gaan' is meestal bijzonder gevaarlijk. Precies omdat er niet echt tijd te verliezen valt, is het paradoxaal genoeg goed om niet overhaast te werk te gaan.

Wat is het meest gehoorde antwoord op de zonet voorgestelde cluster van uitdagingen? Op de problemen waarvoor we ons aan het begin van de 21ste eeuw bevinden? Eigenlijk het meest gehoorde antwoord op gelijk welk ernstig probleem?

Juist: "economische groei". We kunnen niet om de vaststelling heen dat de systeemdwang hardnekkig is. Er zijn dissonante stemmen, maar voor de rest blijft het vrij unisono klinken: meer van hetzelfde. Groei. We groeien er ons wel uit.

Maar zoals al duidelijk: in de meeste, ernstige systeemanalyses is dat net een symptoom van de problemen. U zult me dus geen pleidooi voor groei horen houden...

Laten we even kijken naar onze klassiekers. Grofweg zie ik drie golven, die allemaal iets heel zinnigs vatten, maar toch fundamenteel anders aanvoelen. (Ik ben me ervan bewust dat niet iedereen deze concepten op dezelfde manier invult of begrijpt. Maar het levert wel interessante inzichten op als we denkkaders – ook in hun vaak onuitgesproken vooronderstellingen – met elkaar gaan vergelijken. Wat volgt heeft dus niet zozeer met beoordelen te maken, dan wel met een poging om één en ander te begrijpen, en niet onbelangrijke verschillen of nuances te zien.)

Eerst in het rijtje staat het concept van “duurzame ontwikkeling”, later: duurzaamheid. Het Brundtlandrapport dat in 1987 deze idee wereldkundig maakte, heeft het over “ontwikkeling duurzaam maken (houdbaar, vol te houden) zodat ze voorziet in de behoeften van de huidige generaties zonder de mogelijkheid van toekomstige generaties te compromitteren om in hun behoeften te voorzien”. Dat wil ik voorlopig even karakteriseren als het ‘volhouden’-schema. Het is naar mijn aanvoelen in de hoofden vaak gekoppeld aan een typisch westers trekje, namelijk het apocalyptisch denken. Maar goed: het ‘volhouden’-schema.

Later zie ik vooral termen als “transitie” verschijnen, en “paradigmaverschuiving”. Ondanks Rio, Johannesburg, Kopenhagen, Cancun etc... blijven we tegen de realiteit aanlopen: er is ontuchtering, ontgoocheling, ontkenning... Het lukt niet. De duurzame ontwikkeling lukt niet? Op enkele na, zijn mijn studenten overigens allemaal na het Brundtlandrapport geboren; we praten dus al heel hun leven. Stilaan ontstaat de idee dat we een grondige omslag moeten maken: de dingen moeten anders – fundamenteel anders – aangepakt worden. We krijgen een discours dat rond de termen transitie, paradigma- of regimeverschuiving draait. Dit zie ik als het schema van de overgang, de structurele verandering of mutatie, transformatie. Hoe geraken we uit deze impasse, of uit deze onheilzame situatie A en kunnen we naar de gewenste situatie B?

En dan is er het concept van “veerkracht” dat stilaan de hoofden binnenwaait, en – ook al is het er al langer – nu hier en daar opgepikt wordt. Niet verwonderlijk: de schokken worden stilaan overduidelijk, en daar moet veerkracht tegenover gezet worden. Ook de groep die VN secretaris-generaal Ban Ki-moon adviseert over strategieën voor duurzaamheid gooit het ondertussen over die boeg. Getuige de titel van hun adviesrapport van januari 2012: “*Resilient People. Resilient Planet.*” De veerkracht van een systeem (zoals bijvoorbeeld onze samenleving) is de capaciteit van dat systeem om verstoring en schokken te absorberen en zichzelf te herorganiseren terwijl het verandering ondergaat. Nu we nog minder het gevoel hebben dat de dingen veranderen, zullen we misschien inderdaad vooral een beroep moeten doen op onze veerkracht. Om te incasseren en/of ons te heroriënteren. En we hebben de voorbije tijd wel wat schokken gezien. Vraag maar aan de Ieren, de Grieken en de Spanjaarden.

Met dit laatste schema zitten we op een heel ander niveau: het schema van ons eigen vermogen of ons “verandertalent”, van wie we zijn, van wat we in huis hebben, van waar we kunnen op rekenen in onze gemeenschappen. Van welke verrassingen we aankunnen.

Het is ook een beetje een verschuiving van buiten naar binnen: we zoeken als het ware niet naar verandering ('daar, buiten ons'), maar naar veranderkracht ('hier, in ons').

Misschien wat overdreven vereenvoudigd, maar toch leerzaam; We zien een verschuiving: van volhouden (waar we mee bezig zijn), over veranderen of transitioneren (naar waar we naartoe willen of moeten), tot over de capaciteiten en het vermogen te beschikken om deze ruwe zee te bevaren.

Vragen bij concepten

Het is niet de bedoeling van deze lezing om uitgebreid op deze drie concepten of golven in te gaan, maar toch past het om bij elk toch wat vragen te stellen. Zelf vind ik het veerkracht-schema een aantal voordelen hebben – het is immers een schema dat verandering en beweging als de normale gang van zaken beschouwt, en dat lijkt me meer in overeenstemming met de ecologie van het leven zelf.

Hoewel dus elke golf een belangrijk aspect blootlegt, is het wenselijk om in ieder geval ook telkens de vragen te blijven stellen. Goede vragen doen ons ook goed kijken.

Bij het schema van "duurzame ontwikkeling" (het "volhouden"-schema) kunnen bijvoorbeeld de volgende vragen gesteld worden:

- En hoe zit het dan met de grenzen en limieten? Die zijn volgens het rapport niet 'absoluut' (*limits, but not absolute limits* zegt de volgende zin in het rapport), en dat lijkt te wijzen op het niet aanvaarden van fysiek-energetische grenzen.
- Durven we nog wel sterven en doden? Is dit de droom van de eeuwigheid, van de eeuwige jeugd? Kunnen we nog afscheid nemen? Niets is voor altijd.
- Hoe problematisch kan de mythe van ontwikkeling worden? Zelf een zeer recent concept overigens als we kijken naar de context waarin het in het rapport voorkomt: Truman introduceerde het begrip 'ontwikkelingsland' in 1949.
- Wat moet er eigenlijk duurzaam zijn: onze *profit*, of de grond van ons bestaan? En wat als *profit* en inkomen inderdaad ondertussen de facto de grond van het bestaan vormen: vraag maar aan de Grieken en de Spanjaarden.
- Hoe belachelijk (en voor een systeemdenker ronduit bevreemdend) wordt het als mensen het kunnen hebben over duurzame groei? Dan maakt men toch wel van heel veel realiteit abstractie.
- Is duurzaamheid in de zin van volhoudbaarheid wel waar we naar streven? Stel iemand vraagt: hoe is de relatie met je partner? En je moet antwoorden: volhoudbaar...

En toch is er natuurlijk iets dat we niet mogen laten stuk gaan, dat duurzaam moet zijn, dat volgehouden moet worden: *no ecology, no economy...*

Ook bij schema van "transitie" en "regimeverschuiving" (het schema van overgang, transformatie of verandering), vallen een aantal interessante vragen te stellen (al dekt de term transitie ondertussen ook al een veelheid van ladingen):

- Op het eerste zicht is dit soort denken schatplichtig aan systeemdenken (regimes, landschappen en niches), maar is het bij nader toezien niet nog schatplichtiger aan marktdenken rond socio-technische systemen?

- En al die mensen en organisaties die Einstein citeren op hun blogs en websites en vervolgens vrolijk verder gaan met dezelfde manier van denken? ("Je kan een probleem niet oplossen met dezelfde manier van denken waarmee je het gecreëerd hebt.")
- Bestaat situatie B wel? Welke droom van welk Eden zit hier achter? Hoe utopisch en atopisch is dit allemaal? Vergeten we niet al te makkelijk dat sommige problemen – in systeemdenken noemen we ze "*wicked problems*" – nooit uit de weg geruimd worden, en volgehouden culturele aandacht en bijsturing vereisen?
- En wie bepaalt dan waar we naartoe moeten? Wat de transitie inhoudt?

En toch kunnen we er niet onderuit dat grote veranderingen en transities nodig zullen zijn: *if we don't change our course, we'll end up where we're headed...*

Bij het veerkrachtdenken duiken evengoed pittige vragen op. Om maar meteen met de allerbelangrijkste in huis te vallen: veerkracht op zich is toch niet noodzakelijk een goede zaak? Zo ken ik bijvoorbeeld een bepaalde manier van denken die aan de basis ligt van een mondiale industriële groeisamenleving die bijzonder veerkrachtig is. Weerbarstig. Hardnekkig. Zo veerkrachtig dus om er haast wanhopig van te worden.

En het schema kan bovendien met verbijsterend gemak ingepast worden in het eigen verhaal. Vanuit puur economische hoek is – in de huidige marktconstellatie – een bedrijf dat het niet nauw neemt met de eerbied voor werknemers en milieu in zeker zin veerkrachtiger. Veerkracht dus, tja: van wat en voor wat?

Eigenlijk is het veerkrachtdenken een integratieve theorie van verandering. Ze heeft het voordeel – volgens mij – van een dynamische vorm van systeemdenken te zijn die de hele duurzaamheidsuitdaging op een heel ander niveau laat zakken. Wie moeten we zijn als individuen en o zo vooral als gemeenschappen om het goede leven blijvend gestalte te geven in barre tijden – welvaart zonder groei bijvoorbeeld? Dat we er opnieuw achter komen dat we zullen moeten voorbereid zijn verrast te worden door de complexe werkelijkheid is volgens mij een stap in de goede richting: *be prepared to be surprised...*

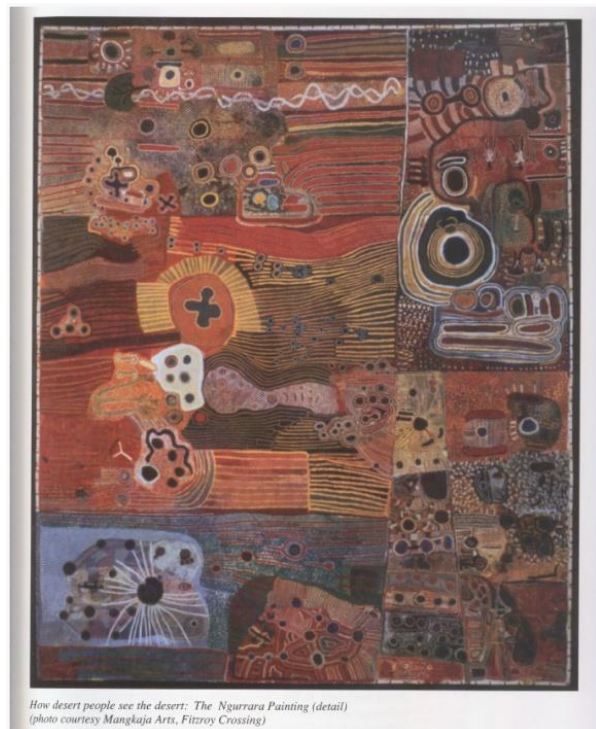
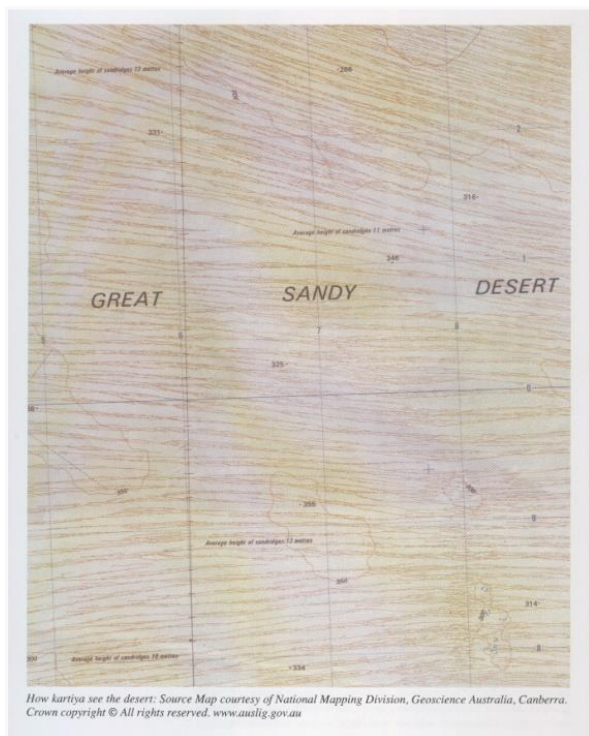
Maar wat stilaan opvalt is dat nergens de inhoudelijke en zingevingsvragen kunnen vermeden worden. Zo lijkt het me de bedoeling in het laatste schema dat alleen het wenselijke veerkrachtiger gemaakt wordt en het onwenselijke of ongewenste net minder veerkrachtig. U voelt het: we zijn volgens mij nog niet waar we moeten wezen. Eén en ander ligt op een dieper niveau.

Een tussenstop aan de hand van enkele plaatjes

Een concept uit systeemdenken dat me heel erg boeit is dat van de *bounded rationality*: mensen lijken vooral gewoon te doen wat hen zinnig, redelijk en verstandig lijkt binnen de denkkaders die ze hanteren en op basis van de (beperkte) informatie waarover ze beschikken. Dat is hier overduidelijk in het fragment dat we bekijken: twee mensen zitten 'vast' op een roltrap die stilvalt omwille van een stroomonderbreking of iets dergelijks. Van op afstand is het lachwekkend: waarom lopen ze gewoon niet de laatste paar treden naar boven? Het doet ons in ieder geval vragen stellen bij al die situaties waarover we zeggen dat we 'vast' zitten (in het systeem). Hoe vast zitten we eigenlijk?

Maar tegelijk laat dit filmpje ook iets aanvoelen in verband met wat men doorgaans 'systeemdwang' noemt: het (denk)systeem legt immers als het ware een bepaald soort gedrag op.

Aan de hand van de twee figuren hieronder, zie je hoe de wereld verandert als je er anders naar kijkt. Het verhaal gaat dat Australische Aboriginals tot hun stomme verbazing twee blanke mannen vonden die van honger en dorst waren omgekomen terwijl ze toch in de buurt van eetbare knollen en drinkbaar water lagen. Hun "culturele" ogen lieten de blanken blijkbaar niet toe om de rijkdom van het landschap te zien (met daarin allerlei mogelijkheden tot eten en drinken). Waar de Aboriginals rijkdom en overvloed zagen, zagen de blanken slechts een grote zandwoestijn.

En nog een kleine denkoefening om ons in herinnering te brengen dat een echte paradigmaverschuiving – in hoe we kijken bijvoorbeeld – toch niet zo meteen voor de hand ligt. Aan de hand van onderstaand beeld: in transitie- en duurzaamheidsdenken hebben we het vaak over een "window of opportunity", een korte periode waarbinnen 'het zal moeten gebeuren'. Het moment dus dat we onze kans zullen moeten grijpen vooraleer het te laat is, en dat raam zich opnieuw sluit.

Wat als die "window of opportunity" nu echt een raam is (een manier van kijken naar de werkelijkheid) en niet een periode of een "timeframe"?

Transition towns

Het is voorjaar 2007. Ik ben in Totnes, in Schumacher College, en iemand komt me tussendoor aan tafel zeggen dat ik 's avonds absoluut naar de stad moet komen. Die avond wordt immers het nieuwe lokale geldsysteem boven de doopvont gehouden. Dat is zo één van die momenten waar je bijna van je stoel afschuift. En meteen ook het begin van een bijzonder boeiende kennismaking met *transition towns*.

Het is onmogelijk om hier *transition towns* breed uit de doeken te doen. Ik zal moeten volstaan met de idee en wat principes, maar ik wil wel duidelijk onderstrepen dat het op mijn jarenlange zoektocht rond duurzaamheid één van de dingen was die het meest tot me spraken. Dat *transition towns* zich in de komende jaren als een lopend vuurtje zou verspreiden (al meer dan 440 lokale initiatieven) bewijst dat het niet alleen voor mij inspirerend was en 'goed zat'. Het is bovendien ook een heel holistisch model, al kan daarmee natuurlijk ook geen uitspraak gedaan worden over hoe het in de praktijk wordt gebracht. Een transition town heeft namelijk – per definitie als het ware – de kleur en het karakter van de lokale mensen die er gestalte aan geven. En waar mensen zijn, wordt er altijd wat gemenst.

In ieder geval wordt het volgens mij terecht genoemd als één van de belangrijkste sociaal-ecologische experimenten van de laatste jaren. Een *transition town* zou je kunnen omschrijven als een door een gemeenschap ondernomen en gedragen antwoord op de

grote uitdagingen van klimaatverandering, energiepieken en economische krimp, dat zich vertaalt als het opbouwen van lokale veerkracht.

Wat *transition towns* karakteriseert is dat het om een wij-verhaal gaat: lokaal worden allerlei bruggen tussen allerlei mensen geslagen, met als bedoeling een veerkrachtiger gemeenschap op te bouwen. Vanuit een aantrekkelijk toekomstbeeld – een soort draaikolk die je in de rivier voor je uitgooit en waartoe je aangezogen wordt – worden stappen gezet in de richting van een toekomst die veel minder afhankelijk is van fossiele brandstoffen, en dus ook een antwoord biedt op klimaatverandering. Mensen worden erin als subject van verandering gezien (en niet als object): vanuit het kleurrijke creatieve genie van de gemeenschap zelf, en via zichtbare manifestaties, wordt de transitie naar een andere, zelfs mooiere toekomst gestalte gegeven. Het gaat om hoofd, handen én hart; er is dus ook ruimte voor de zo noodzakelijke innerlijke transitie. Maar evengoed voor de dagelijkse en concrete sociaal-economische realiteit waar men zich in beweegt. Als we kijken naar de ontstaansgeschiedenis van *transition towns* valt verder ook nog op dat permacultuur als model een bijzondere inspiratie heeft gevormd.

Een beeld dat mij wel eens helpt om te verstaan wat veerkracht van een lokale gemeenschap betekent, is dat van die gemeenschappen die 'zichzelf opbouwen' terwijl ze samen een schuur overeind zetten. Misschien heb je wel eens eerder de beelden van de Amish of zo gezien: hoe de hele gemeenschap samen aan hetzelfde project werkt.

Kijken door een veerkrachtbril

Stel je zit op een boot die aangemeerd ligt in de haven. En je moet een tot de rand gevuld glas water van de ene kant naar de andere brengen. Vooral een kwestie van snelheid en een vaste hand. Maar als die boot zich op open zee bevindt, is dat een heel ander verhaal: dan moet je ook nog in je beweging rekening houden met de dynamiek van de golven waarop de boot deint. Dat, in een notendop, is wat er met veerkracht bedoeld wordt: het is de capaciteit van een systeem om verstoring te absorberen en zichzelf te herorganiseren terwijl het verandering ondergaat. Deze definitie van veerkracht, zoals ze gangbaar is in de *Resilience Alliance*, slaat dus op het vermogen van een systeem om schokken op te vangen of te incasseren, om zich aan te passen aan veranderende omstandigheden als dat nodig is, of zich zelfs min of meer om te vormen als de situatie dat vereist.

Ik kwam het veerkrachtdenken op het spoor net via *transition towns* – de ondertitel van het Transitiehandboek is "Van olie-afhankelijkheid naar lokale veerkracht" – en ging het vervolgens uitgebreid exploreren. Ook hier weer slechts een tipje van de sluier. Ik loods ons even door een aantal van de kernconcepten om dan een voorbeeld te bekijken. Het lijkt allemaal wat technisch maar ik wil er misschien ook vooral mee aantonen dat het veerkrachtverhaal een heel stuk rijker is dan wat mensen zich intuïtief bij veerkracht voorstellen.

Een eerste, belangrijke punt binnen het veerkrachtdenken (zoals het binnen de *Resilience Alliance* gangbaar is) is dat de "eenheid van realiteit" een sociaalecologisch systeem is. Men bekijkt veerkracht dus op het niveau van een gekoppeld mens-natuur-systeem. Het

meest voor de hand liggende voorbeeld daarvan is een regio: een streek met een zekere identiteit die komt uit het samenspel van de landschapselementen en de mensen die er wonen. Vertrekken van een regio als "eenheid van realiteit", is iets helemaal anders dan wat we op veel plaatsen gewoon zijn, namelijk de opdeling van de realiteit in departementen, aandachtsvelden, sectoren of thema's. Het is toch belangrijk om het verschil te zien tussen kijken naar delen (zoals daar zijn: economie, mobiliteit, cultuur, educatie, energie...) en kijken naar de gehelen (waarvan die aspecten deel uitmaken). Een wezenlijk kenmerk van systeemdenken.

Elk sociaalecologisch systeem is ook een complex adaptief systeem. Dat wordt het makkelijkste begrepen als we gewoon zeggen dat dit 'levende' systemen zijn met een zichzelf organiserende dynamiek, en met ontelbare en complexe interacties zowel binnenin het systeem als tussen het systeem en andere omvattende of ingebedde systemen. Ze kunnen dus veranderen, zich reproduceren, nieuws tot stand brengen. Het gedrag van een systeem is op heel wat momenten verre van voorspelbaar; het is veelal niet-lineariteit troef.

Sociaalecologische systemen bevinden zich meestal in een welbepaalde min of meer stabiele toestand (die als een soort van attractor fungeert), maar bij drempeloverschrijding kunnen ze vrij plots ook in een heel ander toestand geraken. Je zou kunnen denken aan het vaak (wat ongenueanceerd) genoemde voorbeeld van het Paaseiland, dat van een welvarende en ecologisch rijke toestand terugviel in een veel 'armere' situatie 'nadat de laatste boom geveld was'. Het is allemaal wat ingewikkelder dan dat, maar op die manier krijg je er toch een idee van hoe systemen in een ander aantrekkingsdal in het stabiliteitslandschap geraken nadat ze een cruciale grens zijn overgestoken.

Van belang voor de veerkracht van een systeem is alvast voldoende diversiteit: diversiteit maakt dat je behoorlijk rijk-complexe systemen kan hebben, en dat je meteen ook tal van mogelijkheden hebt om op terug te vallen als zich ergens iets voor doet. Dat is wel even anders in onze huidige samenleving die ondertussen bulkt van de monoculturen: in landbouw, in onderwijs, in geldsystemen bijvoorbeeld. Eveneens cruciaal voor de veerkracht van een sociaalecologisch systeem is modulariteit: dat betekent dat je niet helemaal overkoppeld bent; of anders: dat niet alles aan alles hangt. Dat is immers een gevaarlijke situatie: zonder de nodige buffers tussen deelsystemen (zonder modulariteit dus) is het systeem kwetsbaar overgeleverd aan verwoestende domino-effecten die ongehinderd door het hele systeem reizen. Denken we maar even aan de financiële markten. Ook korte terugkoppelingen zijn goed voor veerkracht: het betekent dat de gevolgen van wat men doet snel zichtbaar worden – er is snelle feedback – waardoor ook veel korter op de bal kan gespeeld worden. Een goede verstaander beseft hier allicht dat dit ook alles met schaal en grootte van de systemen te maken heeft: in een geglobaliseerde economie ziet men vaak te laat (of nooit) wat er ondertussen allemaal vertrappeld is.

In veerkrachtdenken gaat men er ook van uit dat sociaalecologische systemen adaptieve cycli vertonen. Er is een soort dynamiek die lijkt te verlopen in terugkerende, soms variërende cycli met een viertal fasen: groei, instandhouding, ontbinding en reorganisatie. Het zou ons te ver leiden, maar ik kan alvast zeggen dat dit element uit

het veerkrachtdenken in het bijzonder helpt om dingen in de dynamische werkelijkheid beter te begrijpen – we maken zo dadelijk een soort denkoefening daarrond. De adaptieve cyclus geeft ook aan dat verandering eigenlijk de norm is (en niet stabiliteit of perfect-ideaal evenwicht). En dat het dus ook de kunst is om mee te dansen met de verandering die constant gaande is. Veerkrachtdenken vraagt zich af hoe je dat het beste doet.

De misschien voor ons meest herkenbare fase, is die van de groei: de kansen en rijkdom worden volop benut, aanvankelijk zijn het de opportunisten en pioniers die goed boeren want er is weinig reglementering – en er zit veel en van alles in de vruchtbare bodem. Gaandeweg en bijna onvermijdelijk verstart het systeem echter: de marsrichting is duidelijk, de lijnen zijn gezet, rijkdom wordt volop geaccumuleerd. Specialisme en efficiëntie nemen toe in wat ondertussen de instandhoudingsfase geworden is, maar later ook inflexibiliteit, rigiditeit, afhankelijkheid en broosheid. In deze fase zit ook typisch heel wat voorspelbaarheid – iets wat vaak verkeerdelijk naar andere fasen geëxtrapoleerd wordt. Op een bepaald moment wordt het systeem bijzonder kwetsbaar voor verstoring en kan een (zelfs behoorlijk kleine) schok het systeem abrupt in een ontbindingsfase storten. Alles komt weer los te zitten, en veel van de geaccumuleerde rijkdom kan daarbij ook verloren gaan. Voeg daarbij chaos en onzekerheid, en het mag duidelijk zijn dat dit voor mensen geen prettige fase is. Toch lijkt dit soort 'sterven' op sommige momenten nodig om een vers begin (van dezelfde cyclus) of een nieuwe start (van een ander traject met andere keuzes) mogelijk te maken. Dat gebeurt in de reorganisatiefase. De grond is weer vruchtbaar; en als de toekomst open ligt, dan is het op dit moment. Hier wordt geschiedenis geschreven en wie ze schrijft begint hier de marsrichting aan te geven. Die dan straks zal aandikken, groeien en misschien weer verstarren... Enz...

Een adaptieve cyclus met piekolie en transition towns

Enige tijd geleden probeerde ik al om een soort visuele voorstelling te maken van zo'n adaptieve cyclus waarin piekolie (als dreigende schok) en *transition towns* (als mogelijk antwoord daarop) bij elkaar gebracht worden.

We zien namelijk ook een adaptieve cyclus met betrekking tot fossiele brandstoffen. Het zit zo. Op een bepaald moment in de geschiedenis komt er fossiele brandstof beschikbaar – laat ons zeggen: olie, die vanaf 1859 in Pennsylvania op industriële schaal ontgonnen wordt. Het hek is dan heel snel van de oliedam: wetenschap en techniek, wensen en dromen van mensen, ze resulteren in de gekende dynamiek waarin het voor de hand liggende potentieel volop benut wordt. Gaandeweg, en redelijk voorspelbaar, wordt er verder geoptimaliseerd, gespecialiseerd en geaccumuleerd op die ingeslagen weg. Stilaan doet zich de bewuste lock-in voor: die groeiende efficiëntie, en het volledig inzetten op deze manier om ons samenleven te organiseren (nl. via goedkope en makkelijk beschikbare olie), levert ons nu een industriële groeisamenleving op die kwetsbaar afhankelijk is van die energie waarop ze draait. Kwetsbaar afhankelijk ook van groei (voor wie daar in de vorige zin even overheen had gelezen). We bevinden ons ergens naar het einde van de instandhoudingsfase: dat tonen ons in ieder geval de hardnekkigheid van ons systeem om zichzelf in stand te houden, de sterkte van de

belangen om de status quo te behouden, evenals de vele signalen dat het oliefeest op zijn eind loopt. Er zijn grofweg een aantal mogelijkheden nu. We bekijken drie typesituaties.

Eén: er doet zich een soort van piekoliesituatie voor waarbij de samenleving (of hele delen van samenlevingen) niet meer over de energie beschikken om te blijven draaien. Dat is een pijnlijke destructie- of ontbindingsfase, met een aanzienlijke vermindering van menselijk welzijn. *End of Suburbia*-, of *Mad Max*-scenario's hebben het over deze verbrokkeling van de ons vertrouwde petroleumbeschaving: heus niet iets om naar uit te kijken. Verwarring, onzekerheid en onvoorspelbaarheid worden troef, en er zal weer 'gepionierd' moeten worden in menselijk samenleven.

Twee: we proberen situatie één – de piekoliesituatie – te vermijden, en gaan op zoek naar alternatieven om ons (samenlevings)systeem aan te drijven. Dit is de piste van de alternatieven voor onze slinkende fossiele brandstoffen. Niet die van de alternatieven voor het systeem zelf: het alternatieve zit enkel in het soort energie dat het industriële groeimodel draaiende moet houden. Wie het hele energieplaatje bekijkt (met energierendement, opschaalbaarheid, etc...), ziet terecht niet goed in hoe dit zal kunnen gebeuren, maar vanuit de adaptieve cyclus is er nog een veel grotere kwestie: op zoek gaan en volop inzetten op alternatieven om ons systeem draaiende te houden betekent ofwel terugkeren naar een vroege K-fase of het rekken van de late K-fase. De dynamiek die in dat laatste geval geobserveerd wordt – dus bij het proberen uitstellen van de schok – is die van een nog kleinere schok die het systeem onderuit haalt, gevolgd door een nog destructievere ontbindingsfase. Nog onaantrekkelijker dan typesituatie één dus.

Drie: we zouden ook de binnenweg naar een nieuwe reorganisatie- en groeifase kunnen proberen nemen. Dat komt neer op het 'forceren' van een transformatie van de samenleving (en industrie) om een al te dure en vernietigende ontbindingsfase te vermijden (ook al blijven er allerlei dingen die zullen moeten 'ontbonden' of 'losgezet' worden). De EDAP's (*Energy Descent Action Plans*) van *Transition Towns* proberen iets in die aard, en de *transition towns*-beweging in zijn breedte probeert zo'n pro-actieve aanpak op nog meer dan alleen het (fossiele) energievlak.

De belangrijkste vragen lijkt me dus vooral hoe we de grootste (energie)schokken kunnen voorzien en hoe we vervolgens in de 'ontbindings'- of 'loszetting'fase het verschil kunnen maken en de kiemen leggen van post-koolstofsteden, veerkrachtregio's, post-petroleumlevensstijlen, en hernieuwbare gemeenschappen?

En misschien zal het grote verschil vooral moeten zitten in het verschuiven van onze aandacht van onze 'know-how' naar onze 'know-what'? Maar daarover straks meer.

Enige zoek- en leerlessen

In het labyrint dat ik de voorbije jaren gelopen heb, zijn me verschillende dingen duidelijk geworden. Dat verandering niet noodzakelijk een grote kritische massa nodig heeft bijvoorbeeld. Misschien moeten we het daar straks over hebben. En ook: dat je van de wereld redden kramp kan krijgen, en moe kan worden. *That you don't have to do the*

things because they save your ass, but because they make sense. Dat is een wereld van verschil.

Maar een belangrijke leerles waar ik het hier nu verder even over wil hebben, is dat we met dit alles best op een heel ander niveau zitten. En daarvoor gebruik ik graag een stukje uit het gedicht 'Second Coming' van William Butler Yeats:

*"Turning and turning in the widening gyre
The falcon cannot hear the falconer;
Things fall apart; the centre cannot hold;
..."*

Misschien is de grote vraag wel of er nog iets is wat ons handelen bijeen houdt. Of we het contact niet verloren zijn met de voedende kern van waaruit alles vertrekt: wie we zijn en wat we doen. Waar zit ons centrum van aantrekkingskracht dat vermijdt dat we verloren gaan in de grote lege ruimte en het levengevende contact verliezen? Dat centrum is de dragende vruchtbare grond die ons handelen richting geeft, en die ons duidelijk maakt wie we zijn. Dat centrum is de plaats waar de grote levensvragen hun antwoorden krijgen.

In het volgende schema probeer ik één en ander aanschouwelijk voor te stellen. (Het schema is een combinatie van inzichten van Fritz Schumacher en Alistair MacIntosh.)

Er is het niveau 1. Dat is het niveau van onze wetenschap en ons technisch vernuft die ons in staat stellen een hightech windmolen te bouwen. Maar ook het niveau waar iemand met zijn hoofd weet dat we deel uitmaken van een cybernetisch mechanistisch geheel. Hier zit dus ook rationeel-afstandelijke systeemkennis. In zekere zin zou je dit het niveau van de fysische know-how kunnen noemen.

Er is het niveau 2, wat veel ingenieurs en abstracte betawetenschappers over het hoofd zien. Ze zeggen: kijk we hebben alles uitgewerkt, jullie moeten het alleen implementeren. De roadmaps liggen er, gewoon doen. Maar ook heel wat mensen in het alternatieve kamp zien compleet over het hoofd dat verandering heel wat meer is dan de anderen gewoon de juiste info verstrekken. Niveau 2 is het niveau waar we er ons terdege van bewust zijn dat de sociale dynamiek tussen mensen zo mogelijk nog

complexer is dan waar men zich in ingenieursvraagstukken mee bezig houdt. Dit is het niveau waar een dorp samenkomt en beslist een coöperatieve windmolen te plaatsen. Hoe maak je vruchtbaar compost eerder dan een stinkende boel? Op sociaal vlak wel te verstaan. Roadmaps brengen geen mensen in beweging. Inspirerend leiderschap, processen, conflicthantering, bridging, ... doen dat mogelijk wel. Dit is dus het niveau van de sociale/menselijke know-how. U kent het wel. Al even, zo niet crucialer dan het eerste niveau.

En dan is er niveau 3. Schumacher spreekt in dit verband over de noodzaak van een metafysische reconstructie. We komen nergens als we ons niet opnieuw met het centrum bezig houden waar de grote metafysische vragen gesteld worden, de zinvragen: over onszelf, ons universum en onze plaats daarin. Het immateriële niveau. Ik proef onze aarzeling bij zo'n woord. In het Engels betekent het woord *immaterial* ondertussen ook 'onbelangrijk'. Terwijl het richting geeft aan al wat we doen en al wie we zijn. Zo'n evolutie is tekenend: dat alles wat achter en onder en voorbij de directe fysische en sociale werkelijkheden huist, ondertussen als 'onbelangrijk' ervaren worden. Als niet ter zake doend. Misschien is dat wel de vergissing die ons het zuurst zal opbreken.

Om de beeldspraak van de hightech windmolen en de energie even aan te houden: dit is het niveau waar we weten en ervaren waar we onze energie moeten in steken. En wat ons energie geeft.

Volgens mij is het op dit derde – allesgrondende – niveau armoede troef. Iedereen heeft een metafysica, maar door de band hebben we die de laatste paar eeuwen erg gereduceerd: we hebben van alles door het raam gegooid en het lege gat is ingevuld door scientisme (onze wetenschappelijke methode als metafysica, als levensfilosofie zeg maar), vervolgens economicisme (verafgoding van de economische werkelijkheid), en misschien zelfs monetarisme (als zoiets bestaat).

Het is mijn ervaring, of moet ik zeggen mijn hoop, dat meer en meer mensen op dit niveau terecht komen. Jammergenoeg kunnen ze op dat niveau vaak niet ontsnappen aan een welzijns- en zingevingsindustrie die nog meer schade aanricht...

Over spiritueel zijn of niet meer zijn

Dat derde, metafysische niveau brengt me bij mijn laatste punt. Over spiritueel zijn of niet meer zijn.

Over spiritualiteit bestaan de meest uiteenlopende definities. Maar vaak is de link met de grote levens- en zinvragen niet ver weg. Dat is allicht niet verwonderlijk als spiritualiteit dat veld is waar de verbinding gemaakt wordt met wat achter en onder de (direct ervaarbare) dingen ligt.

Ondertussen, na vele jaren onderzoek rond olie, gas, klimaat, transitietheorieën, geldsystemen etc., heb ik ervaren dat de grote veranderingen eerder in dat derde niveau hun grond vinden. Het is één ding om actie te voeren voor het behoud van bossen, het is een ander ding om 16 uur aan één stuk onder een boom te zitten. Na 10 à 12 uur zak je

gewoon naar een ander niveau van samen bestaan. Het is één ding om *carbon offsets* te kopen voor vliegtuigreizen (men plant dan bijvoorbeeld een aantal bomen als compensatie), het is een ander om een boom in je eigen tuin ritueel te dansen om hem van binnenuit te begrijpen. Het is één ding om coöperatieve banken te steunen, het is een ander ding om communautiteit te vormen met wie en wat je omgeeft.

Te lang in mijn leven heb ik gedacht dat het slechts een heel mooie metafoor was, dat Franciscus met de dieren kon praten. Te veel in mijn leven heeft een gangbare, bijna besmettelijke werkelijkheidsopvatting, me doen geloven dat de tijd dat de dieren nog spraken voorbij is. Die tijd is niet voorbij. Die tijd, die droomtijd, ligt net achter de hoek van onze rationaliteit. Ik weet ondertussen dat je de hoek om kunt. Het kan: praten met dieren en planten en vooral zij met ons...

Mag ik even zeggen dat dat soort ervaring grondverschuivend is? Eigenlijk is het een kwestie van diep luisteren, van je eigen zelf-referentiële mallemolen te doorbreken. Van iets dat zich openbaart. Je hoeft alleen maar te luisteren. Maar wat een krachtinspanning, wat een *tour de force* is dat luisteren. Wat een barrières moet je niet overwinnen om daar te geraken. Wat een ideeën in je hoofd moet je ontleren: dat hoofd dat het bestaansrecht ontnemt aan elfjes en kabouters, aan geesten en meer-dan-toevalligheden...

Dat is niet eenvoudig in een cultuur en tijd als de onze: wij hebben de realiteit verengd tot de materialiteit, alleen wat materiaal is, is reëel. Alleen wat binnen ons rationeel bewustzijn verschijnt kennen wij realiteitswaarde toe. Niet wat binnen onze dromen verschijnt. En alles wat culturen duizenden jaren hebben gedaan om te reizen naar de werkelijkheden achter de werkelijkheid is verdacht en onaanvaardbaar. (Uit de antropologische etnografie weten we dat er culturen zijn voor wie het jagen op dieren, het verzamelen van planten en het contact opnemen met geesten eenzelfde 'werkelijkheidsgehalte' hebben.)

Met spiritualiteit en de dingen-achter-de-dingen is het een beetje zoals met het onzekerheidsprincipe van Heisenberg, waarbij we niet tegelijk de plaats en de impuls van een deeltje kunnen bepalen. Je ziet óf de plaats óf de impuls. Je moet dus, om de dingen-achter-de-dingen te zien anders kijken, anders focussen. Het is wat te eenvoudig voorgesteld, maar: de dingen hebben in zekere zin een materiële gezicht en een spiritueel gezicht. Als je materieel kijkt, zie je gewoon een boom. Maar als je spiritueel kijkt, dan zie je ... gewoon een boom.

Ik vind het adembenemend als het zich voordoet. Want je ziet, ervaart, of weet iets helemaal anders. Het is buitengewoon, maar even terecht en even reëel. Maar met het digitale denken (in I of O, wel of niet, goed of fout) dat we ondertussen zo gewoon zijn, lukt dit niet.

Soms lijkt het erop dat we onszelf wat in de weg zijn komen te staan: als we de "ik-die-we-denken-te-zijn" een stap opzij zouden kunnen laten zetten, en het leven 'ruim baan geven' dan zijn de wonderen de wereld niet uit. Onze kennis staat ons vaak in de weg. Onze kennis staat vaak nog grotere kennis in de weg.

Soms vraag ik me af hoe anders de wereld en onze tijd er zou hebben uitgezien, mocht één van de kampioenen van de Verlichting, René Descartes, in plaats van "Je pense donc je suis", gezegd hebben: "Je danse donc je suis."

Wij hebben ons kennen en weten verengd. Water is de chemische verbinding van twee waterstofatomen en een zuurstofatoom. Daarmee weten we misschien iets OVER water. Sjamanen uit de wereldgeschiedenis weten dat kennis betekent dat je de natuur van water zo goed doorgrondt dat je het kunt laten regenen (de idee is hier van Villoldo).

Onlangs las ik ergens dat aboriginals aan antropologen oeroude rotstekeningen wilden laten zien. Die waren natuurlijk heel erg geïnteresseerd. Maar ter plekke gekomen zagen ze niets. De aboriginals lachten. "Natuurlijk niet, je moet er eerst water op gooien." Ze gooiden er water over: prachtige rotstekeningen verschenen. Misschien kijken de meeste mensen die op zoek zijn naar meer spiritualiteit wel veel te ver: er is geen andere werkelijkheid. Het is deze, maar anders.

Soms breekt die diepere werkelijkheid dwars doorheen het alledaagse, zomaar, zonder dat je er iets voor doet. Bijna ondanks jezelf. In de geschiedenis worden dergelijke religieuze ervaringen beschreven. Ze zijn uitzonderlijk, en krachtig. Levensveranderend. Niets is nadien nog het zelfde. Je wordt er heilig of gek van. Culturen brengen dat soort ervaringen ook 'in cultuur', precies omdat ze als richting- en zingevend worden ervaren. (Maar soms gaat het na een tijdje ook grondig mis op dat punt.)

Meestal moet je er de open ruimte voor scheppen. Geen enkele garantie overigens. Maar waar geen plaats is waar zich iets kan openbaren, kan ook niets zich openbaren: alles zit al eivol. Waar je niet bereid bent om water over rotsen te gooien, je rationeel-wetenschappelijke blik even *on hold* te zetten, je dromen ernstig te nemen, een poging te ondernemen om in een ander soort gewaarwordingstoestand te geraken, ... is de kans ook veel kleiner dat iets zich vanaf de achterkant van het bestaan openbaart.

Of je moest Paulus heten en door een donderslag bij heldere hemel getroffen worden en vervolgens compleet in het duister tasten. Zie je dan eerst mensen die op bomen lijken? Duurt het even voor je dan kan beginnen zien?

Woorden als poorten, geen spiritualiteit zonder de poëzie ervan

We hebben even – zo zie ik het toch – rond het centrum gecirkeld. Ik wil afsluiten met een paar gedachten over spiritualiteit zelf. En ik nodig iedereen daarbij uit om de woorden als poorten te zien: poorten om doorheen te wandelen naar de ervaringen die de woorden trachten op te roepen. (En dus niet als conceptuele gevangenissen om over te discussiëren.)

Vele jaren geleden was ik mijn eindwerk voor een universitaire studie aan het maken over één gedicht. Maandenlang zat ik te staren naar 30 kopieën van een gedicht van 14 regels, en noteerde hier semantische velden, daar klankpatronen, daar referenties in de tekst naar Milton, etc. En ineens gebeurde het: het gedicht ging open en ik wandelde mijn eigen leven binnen. "*Poetry reads you*" werd de ondertitel van dat eindwerk...

Een poging tot definitie of afbakening. Spiritualiteit is voor mij een vorm waarin gestalte gegeven wordt aan iemands relatie met de andere dan de direct ervaarbare realiteit, een vorm waarin gestalte gegeven wordt aan hoe je je verhoudt met wat erachter, eronder of erboven ligt.

Spiritualiteit heeft volgens mij stevast te maken met zowel het heel individuele als het allesoverstijgende. Het gaat dus zowel om onze relatie met ons diepere zelf (wat sommigen onze ziel noemen) als om de relatie met de mysterieuze grond van ons bestaan (wat je in zekere zin de ziel van de kosmos zou kunnen noemen). Probeer niet in dualistische zin te interpreteren, maar het gaat om de geest in de fles, de adem van het leven, de roeach die ons animeert. Het mysterie in de mechaniek. Wat ons tegelijk allerindividueelst maakt, én verbindt met al het andere. Die twee openbaren zich samen – ze zijn zelfs in zekere zin hetzelfde.

Spirituele of religieuze ervaringen hebben alles met relatie, met verbinding te maken. Wat zich daarin ten diepste openbaart, is dat elke identiteit relationeel is. Ik is wij. Wij is ik. Of om het met de woorden uit één spiritualiteit te zeggen: "De mens volgt de aarde. De aarde volgt de hemel. De hemel volgt de tao. De tao volgt de natuur." (Lao Tse)

Via spirituele of religieuze ervaringen vinden mensen de weg, en wie ze te zijn hebben. Daar krijgen de grote metafysische vragen een antwoord – een kleurrijk-divers antwoord overigens. Het is op dat niveau dat zich uitkristalliseert waar het om te doen is. Het is op die vruchtbare grond dat de juiste maat groeit.

De belangrijkste crisis die zich nu voordoet zou wel eens een crisis van de spiritualiteit kunnen zijn. We zullen spiritueel zijn. Of we zullen niet meer zijn. We zullen verbonden zijn met de diepte en de breedte van het bestaan. Of we zullen niet meer zijn. En dan denken sommigen dat er nu logisch moet volgen dat we ons opnieuw moeten leren verbinden – *religare*. Met elkaar bijvoorbeeld, of met de grond van ons bestaan, of met het mysterie van het leven. Het spijt me: we moeten ons niet opnieuw verbinden. Dat is in zekere zin een kanjer van een misvatting. We moeten beseffen, ervaren, weten – opnieuw gewaarworden – dat we nooit anders dan verbonden geweest zijn.

Het is volgens mij cruciaal dat mensen weer door de poort gaan. Zelf. En niet als tweedehandservaring, niet op kracht van een geleende religie of uitgesleten spiritualiteit van elders. Al kan die helpen als je er op de juiste manier mee omspringt.

Een spoor dat (in ieder geval voor mij) een grote hulp was op dit punt, is de natuur zelf. En dit vormt een prachtige omkering van het gangbare duurzaamheidsstreven: "we moeten als mensen de natuur redden". Wat als we ons nu eens als mensen door de natuur lieten redden?

Mooi hé, natuureducatie: hoe natuur ons letterlijk 'wegleidt', educeert uit onze zelfgebouwde gevangenissen, en de *monkey business* in onze hoofden. Natuureducatie slaat soms toe als je 12 uur onder een boom gezeten heb en plots een onuitspreekbaar niveau dieper zakt, of: als je beslist om buiten onder een boom te gaan slapen en krachtige dromen in ruil krijgt, of: als je een boom als heler en leraar aanspreekt. Dit zijn

dingen die een mens veranderen, dit zijn dingen die ons op een duurzamer pad kunnen zetten, dit zijn dingen die een verschil maken omdat ze het contact met het centrum openen.

Volgens mij heeft spiritualiteit niets met hogere sferen te maken, of met zich terugtrekken. Integendeel.

Het is ook allemaal heel concreet: aan mensen kun je hun spiritualiteit gewoon aflezen. Ze piloteert hen regelrecht naar deze wereld hier en nu, wie ze hier zijn en wat ze hier doen. Wie door de poort gaat, kan niet anders dan hier en nu uitkomen. Maar dan met een soort onverwoestbare veerkracht: het besef dat het leven, en de bomen, aan jouw kant staan.

Ik denk dat ik iets met bomen heb.

Nee. Excuus. Ik denk niets.

Het is ondertussen donkerrood duidelijk: bomen hebben iets met mij.

Rudy, oktober 2012